

4. Ad fontes: ідеологічний ресурс українського ісламу

Мусульманське релігійне середовище в Україні: єдність у множинності. Досить часто в наукових дослідженнях українська мусульманська громада розглядається як унітарне явище, регіонального (кримського, східноукраїнського) чи всеукраїнського масштабу. Згідно з даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, у 2009 році в Україні нараховувалось 1135 зареєстрованих та незареєстрованих мусульманських релігійних громад.³¹⁹ Як ми вже показали в іншій роботі, незважаючи на відсутність достовірних даних про кількість мусульман в Україні, цілком ймовірним мінімумом є цифри у межах 300 – 500 тис. віруючих.³²⁰ Утім, це число включає лише тих сповідників ісламу, які мають українське громадянство або вже тривалий час мешкають в Україні. Немає об'єктивних даних про кількість мігрантів з мусульманських країн, а тому оцінка максимальної чисельності віруючих дійсно вкрай проблематична. Цифри у 1-2 млн., які наводяться у деяких джерелах³²¹, не верифіковані жодними конкретними дослідженнями, а тому залишаються гіпотетичними.

Зважаючи на той факт, що в суннітському ісламі, який домінує на теренах України, історично не сформувалося адміністративної системи управління, схожої на католицьку чи православну церкву, цілком природнім є те, що вітчизняні мусульмани згуртовані навколо багатьох релігійних центрів. Ще з часів Російської імперії, коли у 1831 році було створене «Тавріческое духовное магометанское правління», мусульмани на теренах України та СНД успадкували специфічну форму адміністративного устрою, на чолі якої перебуває муфтії, обрані представниками місцевих громад на певний строк. Таким чином, вже у 1990-х роках, після репатріації кримських татар, було утворене Духовне управління мусульман Криму (1991 р.). Пізніше з'явилися інші структури, зокрема Духовне управління мусульман України з центром у Києві (1992 р.) та Духовний центр мусульман України з центром у Донецьку (1994 р.). 2007 року в Києві представники татарської громади зареєстрували організацію із назвою «Київський муфтіят», а в 2009 році, теж у Києві, створено Духовне управління мусульман України «Умма». Ще раніше, в 1997 році, утворено Всеукраїнську асоціацію громадських організацій «Альраїд», до складу якої входить сім місцевих громад.

Починаючи з 2000-х років, у Криму та інших частинах України почали з'являтися автономні мусульманські об'єднання, пов'язані, серед іншого, із

³¹⁹ Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2009 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.risu.org.ua/ukr/resources/statistics/ukr2009/>.

³²⁰ Yakubovych, M. Islam and Muslims in Contemporary Ukraine: Common Backgrounds, Different Images [Текст] // Religion, State and Society. — 2010. — No. 38. — Р. 294.

³²¹ Гарас Л. Религия и политика в современной Украине: проблемы взаимоотношений [Текст] / Л. Гарас // Вісник СевНТУ. — 2008. — No. 91. — С. 67-73.

діяльністю «Ісламської партії визволення» (*Хізб ат-Тахрір аль-Іслямі*), соціально активним мусульманським традиціоналізмом (*салафійя*) та шиїзмом (центр «Бейт аз-Загра» в Луганську).

Таким чином, більша частина перерахованих об'єднань, частина з яких у 2009 році утворила Раду Духовних управлінь та центрів мусульман України, орієнтується на класичну для постімперського простору організаційну форму. Утім, в сучасних умовах демократичного (або, принаймні, близького до демократичного) розвитку релігійного середовища, саме поняття «духовне управління» має чимало інституційно нових елементів, а тому лише частково повторює історично успадковану структуру. Не можна не відзначити й того факту, що усі найбільші мусульманські об'єднання України (як, зрештою, і автономні громади, окрім шиїтів) належать до суннізму, а тому, здавалося б, інституційні відмінності не повинні проектуватися на доктринальні суперечки. Але в дійсності кожна релігійна організація сама обирає пріоритетні напрями діяльності (розбудова мечетей, соціальна робота, розвиток освіти, прозелітизм), залучає спонсорські кошти, організовує зв'язок із одновірцями з інших країн. Оскільки релігійно-правова практика суннітського ісламу в принципі виключає наявність своєрідного «духовенства» або одноосібного аналога християнському папі чи патріарху, – множинність мусульманських громад в умовах світських держав є цілком природним явищем. Навіть у країнах, де іслам конституційно затверджений як державна релігія, представлена Міністерством у справах ісламу (Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Йорданія, Мавританія) чи іншими урядовими підрозділами (наприклад, Вища рада у справах ісламу в Єгипті), чималу роль відіграють недержавні ісламські організації. Така система, що існує паралельно «офіційному» ісламу, грає досить значну роль у релігійних процесах, часто наштовхуючись на урядову опозицію (як, наприклад, свого часу було з рухом «Братів-мусульман» у Єгипті).

Вказані передумови мали б свідчити про те, що у країнах, де релігія відокремлена від держави (хоча, як показує дослідження Йонатана Фокса, у жодній з демократичних країн, окрім США, «таке відділення не є абсолютним»³²²), усі релігійні громади мусульман повинні були б мати рівні права. Проте, зважаючи на розгорнуту в 1990-х та, особливо, 2000-х роках «боротьбу з тероризмом», в умовах якої неконтрольовані державою або закриті для громадськості мусульманські громади часто розглядаються як «екстремістські», найбільше можливостей для легального розвитку отримали адміністративні структури, що не суперечать внутрішній політиці держави. Так, зокрема, в Україні вже тривалий час функціонує популярна не лише у медійному, а й науковому дискурсах оцінка мусульманських громад як

³²² Fox, Jonathan. Do Democracies Have Separation of Religion and State? [Текст] / Jonathan Fox // Canadian Journal of Political Science. — 2007. — No. 40. — P. 1-25.

«традиційних» та «нетрадиційних»³²³. Під «традиційним ісламом», наприклад, розуміють етнорелігійні практики кримських татар,³²⁴ або як відзначає один російський автор, «поміrkований іслам» в цілому, керований класичними духовними управліннями.³²⁵ За таких умов «правильність ісламу» обмежується етнічним чи суспільно-політичним контекстом, що не відповідає дійсності ні з точки зору науки (адже вирішувати, яке витлумачення ісламу «істинне» – це не завдання релігієзнавства чи сходознавства загалом), ні з точки зору власне апологетики, де, зокрема в суннітському ісламі, ще з ранньомусульманських часів функціонує термін *агль ас-сунна уа ль-джама'а* («люди Сунни та громади»), що й фундує вихідні основи мусульманської ідентичності.

Парадоксально виглядає той факт, що «нетрадиційний іслам» в Україні ототожнюється з «іноземними впливами», пов'язаними, в першу чергу, з країнами Близького Сходу.³²⁶ Проте саме на теренах мусульманських країн функціонують найавторитетніші для сповідників ісламу освітні заклади, ведуть свою діяльність всесвітньо відомі релігійні лідери, відбувається чимало культурних заходів, видається ґрунтовна апологетична література. В університетах «аль-Азгар» (Єгипет), Мединському ісламському університеті (Саудівська Аравія), навчальних інституціях Туреччини, Лівану, Сирії та інших країн українські мусульмани можуть отримати найвищий рівень релігійної освіти, досконало вивчити арабську мову – мову Корану й Сунни, без знання якої, наприклад, особа не може бути імамом та провадити колективну молитву. Неурядові та урядові організації з країн Перської Затоки активно сприяють будівництву нових мечетей, фінансують інші благодійні проекти. Враховуючи ці та багато інших факторів, зокрема історичний образ Близького Сходу як батьківщини ісламу, уявити собі розрив зв'язків між мусульманською громадою України та їхніми одновірцями з мусульманських країн просто неможливо. Цілком природно виглядає той факт, що мусульмани-татари й ДУМ Криму в цілому орієнтуються на Туреччину, а мусульманські об'єднання, де чимало вихідців з арабських країн, налагоджують зв'язки з країнами свого походження.

³²³ Див.: Корнієвський К. Політичні аспекти загроз національній безпеці України в духовно-релігійній сфері [Текст] / К. Корнієвський // Науковий вісник Ужгородського університету. — 2009. — Вип. 12. — С. 151.; Канах А. Исламофобия как политическое явление XXI-го века [Текст] / А. Канах // Вестник СевНТУ. — 2008. — № 91. — С. 129; Поширення ідеології релігійних ісламських течій екстремістського спрямування в АР Крим [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/September09/1.htm>.

³²⁴ Притула В. Пробуждение крымского ислама: новые вызовы [Електронний ресурс] / В. Притула. — Режим доступу: <http://www.bigyalta.com.ua/story/664>

³²⁵ Мухаметов А. «Традиционный ислам и точка» / А. Мухаметов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.islam.ru/pressclub/tema/trisok/>

³²⁶ Потіха А. Чи існує загроза екстремізму в Криму? // Резонанс: бюлетень матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань. — 2009. — № 82. — С. 5.

Виходячи із зазначених фактів, у межах даного розділу ми спробуємо з'ясувати – безвідносно до «традиційного» чи «нетрадиційного» ісламу – які саме доктринальні орієнтири домінують у світоглядному дискурсі українських мусульман та, власне, наскільки широко ісламська апологетика в Україні виявляє прихильність різним ідеологічним течіям, релігійним школам та напрямам. Зважаючи на чимало стереотипів та міфологем, поширених у науковій літературі, ми спробуємо залучити до аналізу не політично ангажовані й малодостовірні медійні джерела, як це часто роблять інші автори, а конкретні тексти й документи, поширювані мусульманськими організаціями в Україні – переклади творів, періодичні видання, оригінальні праці тощо. Це дозволить краще зрозуміти, яких результатів мусульманська громада досягла за останні два десятиліття та наскільки вагомою є спроможність української умми краще відповідати на виклики сучасності з позицій першоджерел мусульманського віровчення. Не маючи змоги розглянути видавничу діяльність усіх мусульманських організацій в Україні, ми спробуємо висвітлити найбільш показові та впливові, на нашу думку, документи, поширені у друкованому та цифровому вигляді.

Видавнича та перекладацька діяльність мусульман України. Однією з найбільш активних мусульманських організацій є Духовне управління мусульман України, засноване в 1992 році та очолюване муфтієм Ахмадом Тамімом (нар. 1956 р.). У межах ДУМУ функціонує Ісламський університет та релігійна школа «аль-Іршад». Одноimenне видавництво розповсюджує чимало власної та перекладної літератури. Налагоджені зв'язки із закордонними релігійними центрами (наприклад, університетом «аль-Азгар») та чималою кількістю дипломатичних місій мусульманських країн.

Більшість дослідників розглядають діяльність ДУМ України у зв'язку з т.зв. *хабашизмом* (араб. *аль-ахбаш*) – релігійною школою суннітського ісламу, створену учнями ефіопського вченого 'Абд Аллага аль-Гаррарі (1910-2008 рр.). Відзначається, що досить сильний вплив на *аль-ахбаш* мало вчення різноманітних суфійських братств. Це відображено, наприклад, у специфічному розумінні практики *таввасуль* («пошук шляху до Бога»), на підставі якого послідовники аль-Гаррарі вважають дозволеною практику молитви (*ду'а*) до Пророка Мухаммада та *авлія* («наближених»). *Хабашити* негативно ставляться до *салафізму* в його *ваггабітських* інтерпретаціях та декларують прихильність принципам релігійної толерантності, підкреслюючи необхідність міжкультурного діалогу.³²⁷

Не можна не відзначити, що сам термін *хабашизм* набув поширення, в першу чергу, серед опонентів аль-Гаррарі (зокрема, традиціоналістів³²⁸). Але

³²⁷ Див.: Yakubovych M. Islam and Muslims in Contemporary Ukraine: Common Backgrounds, Different Images [Текст] / M. Yakubovych // Religion, State and Society. — 2010. — No. 38. — P. 296.

³²⁸ Див., наприклад, роботу саудівського автора С. Аш-Шаграні: Аш-Шаграні, С. Фірка аль-Ахбаш. — Ар-Ріяд: Дар аль-Фава'ід, 2002. — 1307 с.

незалежно від того, вважати це поняття науково виправданим чи ні (поряд із означеннями типу *ваггабізм*, *мадхалізм* та ін.), не можна ігнорувати того факту, що віровчення цього витлумачення ісламу загалом орієнтується на класичний суннізм, хоча й інтерпретує окремі доктрини зовсім в іншому річищі, ніж представники традиціоналізму. Такий підхід відображено й у низці друкованих видань, опублікованих Духовним управлінням мусульман України.

Цілком природнім є той факт, що майже вся література ДУМУ (так само, як і інших мусульманських видань в Україні) друкується російською мовою (за винятком арабської та мов національних меншин – татарської, турецької, узбецької та ін.). Лише нещодавно одне з новостворених духовних управлінь (ДУМУ «Умма») розпочало випуск газети українською. По-перше, саме російська тривалий час була мовою міжнаціональних відносин – чимало вихідців з арабських країн, навчаючись у навчальних закладах СРСР, а, згодом, незалежної України, опановували саме російську. По-друге, переважна кількість мусульманських громад зосереджена на Сході та Півдні України, де у побутовій сфері домінує російська мова. І хоча в останні роки з'явилися певні тенденції до «українізації ісламу», викликані необхідністю прозелітизму, прагненням створити позитивний образ мусульман, неможливістю навчання у деяких ВНЗ без знання державної мови, появою все більшої кількості нових мусульман серед українців та іншими факторами, кількість україномовних публікацій в мусульманському середовищі досі незначна. Для прикладу: популярна збірка «Сорок хадісів ан-Нававі», перекладена автором та видана у Єгипті в 2006 році³²⁹, досі залишається єдиним (!) перекладом частини Сунни українською мовою, виконаним з арабського оригіналу.

Вагомим досягненням видавництва «аль-Іршад» є видрук низки важливих документів, пов'язаних із суннітським віровченням. У 2009 році вийшов друком коментований російськомовний переклад 'Акиди Абу Джа'фара ат-Тахаві (843/853 – 935 рр.), важливого історико-релігійного документу.³³⁰ У примітках автори перекладу розглянули чимало важливих доктринальних питань, зокрема й полеміку навколо розуміння атрибутів (*сифат*) Бога. Актуальними практичними текстами можна вважати два «Мухтасари» (араб. «скорочений виклад», «конспект») з мусульманського права, *мазгабів* Абу Ханіфи³³¹ та аш-Шафі'ї.³³² Авторство обох книг належить уже згаданому 'Абд Аллагу аль-Гаррарі, який проголошується

³²⁹ Сорок хадісів ан-Нававі [Текст] / [передмова, пер. з араб. та коментарі М. Якубовича]. — Олександрія: Джамі'а Табіліг аль-Іслям, 2006. — 32 с.

³³⁰ Аль-'Акыда ат-Тахауийя [Текст]. — К. : Аль-Іршад, 2009. — 32 с.

³³¹ Аль-Харрарий, Абдуллах. Мухтасар. Учебное пособие, обеспечивающее необходимыми знаниями по Исламу (по учению имама Абу Ханифы). — К. : Аль-Іршад, 2009. — 80 с.

³³² Аль-Харрарий, Абдуллах. Мухтасар. Учебное пособие, обеспечивающее необходимыми знаниями по Исламу (согласно правовой школе Имама аш-Шафи'ий). — К. : Аль-Іршад, 2009. — 68 с.

муришідом тарікату.³³³ Таким чином, автори ідентифікують школу аль-Гаррарі як напрям суфізму.

Серед інших текстів, де розкривається зміст мусульманського віровчення, ДУМУ опублікувало й переклад книги під назвою «Вероубеждение мусульман».³³⁴ Як свідчить напис на титульній сторінці, супроводжуваний печаткою та підписом, текст «затверджено» до друку факультетом основ віри (*усул аль-дін*) університету «Аль-Азгар». Серед інших питань, аргументується легальність практики молитви до пророків та «святих» (*аулійя*), відвідування могил.³³⁵ Наводяться докази й на користь т.зв. «дозволених нововведень», зокрема святкування дня народження Пророка (*маулід*).³³⁶ Нагадаємо, саме у цих питаннях виявляється головне протиріччя між *хабашистами* й традиціоналістами (*салафійя*). Дієслово *істаува* із айату «Милостивий утвердився на троні» (Коран, 20:5) витлумачується алегорично – як «володарювати», в той час як *салафіти* апелюють до буквальних значень «вивищився» та «піднісся»³³⁷ й наголошують, що розуміння того, як саме це відбувається (*кайфійя*) взагалі непідвладне людському розуму. Таким чином, праця «Вероубеждение мусульман» скерована, в першу чергу, на правильне, з точки зору авторів, розуміння дискусійних питань та спростування традиціоналістичного витлумачення релігійних доктрин ісламу. Отже, документ має полемічний характер.

На дискусію з традиціоналістами скеровано й інший текст, а саме «Краткое толкование письма имама ибн 'Асакира».³³⁸ У коментарях до цього віроповчального документу, створеного Фахр ад-Діном ібн 'Асакіром (пом. 1223 р.), розкривається доктрина єдинобожжя (*таухід*) у витлумаченні аш'аритської теологічної школи. Як свідчать історичні документи, ібн 'Асакір чимало полемізував із сирійськими ханбалітами³³⁹, а тому його спадщина залишається актуальною для дискусій із сучасними традиціоналістами. Цікаво зауважити, що класичний релігійний термін *ас-саяф ас-саліх* («праведні попередники», тобто перші покоління мусульман, *саяфі*) у документі перекладено як «саяфіти»³⁴⁰ – можливо, для того, щоб протиставити «салафітам»-традиціоналістам віровчення, віднесене до ранньомусульманської громади.

³³³ Цит. праця. — С. 5, 6.

³³⁴ Вероубеждение мусульман [Текст]. — К. : Аль-Иршад, 2008. — 36 с.

³³⁵ Цит. праця. — С. 9-14.

³³⁶ Цит. праця. — С. 16.

³³⁷ Тафсір аль-Муйассар [Текст]. — Медіна : Муджамма' Малік Фагд лі-т-Тіба' аль-Мусаф аш-Шаріф, 2008. — С. 312.

³³⁸ Краткое толкование письма имама ибн 'Асакира [Текст]. — К. : Аль-Иршад, 2010. — 37 с.

³³⁹ Macdonald D. Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory [Текст] / D. Macdonald. — New York : Read Books, 2007. — P. 273 (reprint).

³⁴⁰ Краткое толкование письма имама ибн 'Асакира [Текст]. — К. : Аль-Иршад, 2010. — С. 33.

У авторському тексті, виданому «Аль-Іршад», викладається специфічне бачення мусульманської релігійної освіти. Критично розглядаються сучасні російські переклади Корану (виконані, стверджують автори, «немусульманами» або «недостатньо освіченими в галузі теології Ісламу мусульманами»³⁴¹). Підкреслюється важливість коментарю (*тафсір*), хоча жодних конкретних посилань на «правильні» витлумачення Корану автори не наводять³⁴². Цікаво, що прикладом «неправдивих» вчених слугують «фарисеї» та «книжники» (*sic!*), які ведуть аморальний спосіб життя та спотворюють істину³⁴³. Важко зрозуміти, чому автори-мусульмани посилаються на християнську релігійну традицію.

Осуд авторів викликає «сектантська» література, до якої, на їхню думку, належать книжки «ваххабізма, так называемого «фундаментализма» (или последователей экстремиста Сайида Кутуба), ахмадия и так далее»³⁴⁴. Загалом книга «Знание о Боге» майже цілком присвячена проблемі витлумачення Божественних атрибутів (*ас-сифат*) та вміщує чимало аш'аритських поглядів. Таким чином, теологічна дискусія у цій книзі також спрямована на полеміку із традиціоналістами. Лише частина книги (наприклад, невеликий текст під назвою «Ісус, мир йому, в ісламі»³⁴⁵), орієнтована на немусульман.

Серед інших публікацій ДУМУ вирізняються тексти полемічного змісту, спрямованих, зокрема, проти традиціоналізму. Кілька видань витримав документ під назвою «Заблуждение ваххабитов», у зміст якого включено антиваггабітське послання Ахмада Дахляна (1812 – 1884 рр.) – муфтія Мекки в часи турецького правління в Хіджазі (захід Аравійського п-ова).³⁴⁶

Ширшу мету переслідує інше видання – «Предостережение от трех заблудших сект» де, окрім *ваггабітів*, об'єктом критики став рух «Братів-мусульман» (*Іхван аль-Муслімін*) та «Ісламська партія звільнення» (*Хізб ат-Тахрір аль-Іслямі*)³⁴⁷. Осуд авторів викликають не лише «неправильні», з їхньої точки зору, витлумачення ісламського віровчення, а й поширена серед радикальних угруповань практика *такфіру* («звинувачення в невір'ї»).

Література, яку публікує та поширює ДУМ України, спирається, з одного боку, на класичний суннізм в його аш'аритських витлумаченнях, а, з іншого – на суфійське вчення школи 'Абд Аллага аль-Гаррарі (1910 – 2008 рр.). Як свідчить наш огляд, головними питаннями, які хвилюють авторів згаданої релігійної адміністрації, є збереження вірності релігійним доктринам

³⁴¹ Знание о Боге [Текст]. — К. : Аль-Иршад, 2009. — С. 8.

³⁴² Цит. праця. — С. 9.

³⁴³ Цит. праця. — С. 10.

³⁴⁴ Там само.

³⁴⁵ Цит. праця. — С. 55-58.

³⁴⁶ Заблуждение ваххабитов [Текст]. — К.: Аль-Иршад, 2009. — 36 с.

³⁴⁷ Предостережение от трех заблудших течений [Текст]. — К.: Аль-Иршад, 2009. — 24 с.

та полеміка із опонентами, зокрема представниками традиціоналізму. Середньовічні джерела автори намагаються подавати в тих інтерпретаціях, які протиставляються салафізму та іншим рухам «екстремістського» (на думку полемістів) характеру. Виступаючи на різних конференціях, представники ДУМУ наголошують на толерантності мусульманського віровчення, позиціонуючи себе як мейнстрім суннізму. Варто наголосити, що актуальні політичні питання відіграють у текстах, опублікованих «Аль-Іршад» другорядну роль – тут відсутня поширена серед багатьох мусульманських організацій оцінка геополітики, не зустрічається й пропаганда специфічних суспільних проектів на кшталт нео-халіфату чи «фікгу меншин». Таким чином, ДУМУ позиціонує себе як «духовний» центр, протиставляючи ісламське віровчення у витлумаченні аль-Гаррарі «сектантським» релігійним та релігійно-політичним рухам, наголошуючи, в першу чергу, на культурних, етичних та доктринальних особливостях ісламу.

Дещо за іншим принципом будується видавнича діяльність Всеукраїнської асоціації громадських організацій «Альраїд», у межах якої функціонує видавництво «Ансар Фаундейшн». Будуючись на принципах, відмінних від консервативних «духовних управлінь», «Альраїд» швидко перетворився на одну із найактивніших мусульманських організацій України. Цьому сприяла розбудова мечетей, численні соціальні проекти, заходи, спрямовані на покращення іміджу ісламу в очах українців, запуск кількох тематичних веб-сайтів, видавнича діяльність та інші вагомні здобутки Асоціації.

Як ми вже відзначали в іншому дослідженні, «Альраїд» активно використовує спадщину реформаторського традиціоналізму, зокрема «глобального муфтія» (за виразом Б. Граф)³⁴⁸ Йусуфа аль-Карадаві (нар. 1926).³⁴⁹ У деяких публікаціях діяльність Асоціації розглядається у зв'язку із доктриною *васатійя* («поміркованість»), розвинутою представниками сучасного покоління «Братів-мусульман».³⁵⁰ Утім, доктринальна складова, відображена в публікаціях «Арраїду», має набагато ширший обрій. Одна з електронних публікацій на сайті «Іслам для всіх», присвячена темі *мазгабів*, містить чимало посилань на класиків традиціоналізму, зокрема ібн Таймійю (1263-1328 pp.).³⁵¹ На сторінках газети «Альраїд» зустрічається чимало статей, де мусульманське віровчення подається в інтерпретаціях, близьких до суннітського традиціоналізму. Засуджуються будь-які нововведення у

³⁴⁸ The Global Mufti: The Phenomenon of Yusuf al-Qaradawi [Текст] / [Ed. by. B. Graf, J. Skovgaard-Petersen]. — New York : Columbia University Press, 2009. — 256 p.

³⁴⁹ Yakubovych M. Islam and Muslims in Contemporary Ukraine: Common Backgrounds, Different Images [Текст] / M. Yakubovych // Religion, State and Society. — 2010. — No. 38. — P. 294.

³⁵⁰ Munster A. Islamisation in Eastern Europe — a case study of Arraid in Ukraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.islaminstitut.de/uploads/media/Engl_Ukraine.pdf.

³⁵¹ Мазхабы в исламе [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.islamua.net/admin/modules/books/data/mazhabi.pdf>.

релігію, а головний пріоритет (у спірних питаннях, де відсутня одностайна думка) віддається найбільш відомим суннітським вченим. Один із авторів, голова кримської школи хафізів Сейран Аріфов, наголошує на тому, що не можна ставити поряд із думкою великих вчених – «Абу Ханіфи, Маліка, Шафії та ібн Ханбала, а також Шатибі, ібн Раджаба, ібн Касіра, ібн Хаджра, Нававі, Бухарі чи Мусліма, Газалі чи Ібн Таймійї – висловлювання тих, хто їх не гідний».³⁵²

Видавництво «Ансар Фаундейшн» надрукувало й чимало популярної літератури, орієнтованої, в першу чергу, на немусульман – «Прямой путь к Богу» А.Полосіна, «Что должен знать каждый об исламе и мусульманах» С.Ханіф, «Общее представление об исламе» А.Ат-Тантауви тощо. На відміну від ДУМ України, яке акцентує увагу на середньовічних першоджерелах, «Альраїд» видруковує літературу популярного й просвітницького змісту. Такою є, наприклад, книга Б.Самбо та М.Абдо «Коран и его тафсир», яка слугує свого роду вступом до вивчення Корану й вміщує доступний для загалу коментар до деяких сур.³⁵³ Варто згадати й російський переклад «200 хадісів», укладених еміратським вченим 'Абд ар-Рахімом аль-Фагімом.³⁵⁴ Надзвичайно цінною можна вважати й перекладену працю єгипетського мислителя Мухаммада аль-Газалі (1917-1996 рр.) «Моральність мусульманина».³⁵⁵

Значну увагу Асоціація акцентує на суспільно-політичних проблемах мусульман. Практично кожна публікація газети «Альраїд» містить чимало статей, де висловлюється підтримка палестинцям, засуджується агресія західних держав проти Іраку та Афганістану, наголошується на необхідності згуртованості мусульман перед викликами сучасності. Таким чином, мусульмани закликаються до активної участі у суспільних справах, пропагується стійка політична позиція, орієнтована на захист власної ідентичності в умовах проживання в не-мусульманських суспільствах. Постійна участь у міжрелігійних заходах, співпраця з іншими мусульманськими організаціями (наприклад, з ДУМ Криму) дозволяє розглядати «Альраїд» як суспільно відкриту організацію, що пропагує бачення ісламу як надійної основи для усіх сфер суспільного життя. На відміну від ДУМ України, яке зосереджує увагу на доктринальних розбіжностях, «Альраїд» у своїх публікаціях орієнтується на розбудову соціальної доктрини ісламу, а тому прагне розглядати мусульманське віровчення у максимально широкому контексті, враховуючи й місцеві традиції.

³⁵² Арифов С. Нововведения. Из основ понимания религии / С. Арифов // Аррайд. — Август 2010. — № 7-8 (133). — С. 8.

³⁵³ Самбо Б., Абдо М. Коран и его тафсир / Б. Самбо, М. Абдо. — К.: Ансар Фаундейшн, 2007. — 219 с.

³⁵⁴ 200 хадисов. — К.: Ансар Фаундейшн, 2002. — 202 с.

³⁵⁵ Аль-Газали М. Нравственность мусульманина / М. Аль-Газали. — К.: Ансар Фаундейшн, 2004. — 364 с.

Від початку 2000-х років в Україні розпочала активну діяльність «Ісламська партія визволення» (*Хізб ат-Тахрір аль-Іслямі* – далі ХТ), створена в 1953 році палестинським релігійним діячем Такі ад-Діном ан-Набгані (1909-1977 рр.).³⁵⁶ Закликаючи мусульман до розбудови єдиноправильної, за переконанням представників ХТІ, системи правління (халіфату), представники організації вважають за необхідне реалізацію норм ісламу в публічному просторі, орієнтуючись на традиціоналістичне витлумачення суннізму. Поширюючи свої погляди, в першу чергу, серед мусульман Криму, пов'язані з ХТІ кола видрукують періодичне видання (газета «Відродження»), проводять численні публічні заходи (у вигляді публічних лекцій та конференцій).³⁵⁷ Представники ХТІ постійно наголошують на тому, що свою боротьбу за створення халіфату провадять виключно мирними методами, не вдаючись до насильства та орієнтуючись лише на поширення ідеологічних доктрин.³⁵⁸

Матеріали, які з'являються на шпальтах газети «Відродження» (російською та кримськотатарською мовами), можна умовно поділити на дві групи. Перші – висвітлення ритуально-правових та етичних питань, важливих для мусульман. Другі – матеріали історичного та соціально-політичного характеру, які демонструють, за переконанням ХТІ, актуальні проблеми мусульманського світу, вирішити які може виключно халіфат. Зауважимо, що спадщина середньовічного ісламу (цитована, зокрема, у виданнях інших організацій), присутня в публікаціях ХТІ набагато рідше. Позиціонуючи іслам як засіб боротьби з демократією та капіталізмом, першоджерела ісламського віровчення (Коран, Сунна), витлумачуються ХТІ в суспільно-політичному контексті.

Цитуючи, наприклад, 193 аят сури «Корова» (у наведеному в тексті перекладі Е.Кулієва: «Сражайтесь с ними, пока не исчезнет искушение и пока религия целиком не будет посвящена Аллаху. Но если они прекратят, то враждовать следует только с беззаконниками»), автори однієї зі статей пишуть, що започаткування Пророком Мухаммадом держави в Медині «було третім періодом, який передбачав звільнення людей від поклоніння людям задля поклоніння Господу світів. Звертаючи свій погляд на світ, він бажав, щоб усі народи світу мали блаженство під законодавством Ісламу, тобто зробити так, щоб усі люди підкорились та поклонились Всевишньому Аллаху.... Сьогодні Хізб ут-Тахрір, йдучи за методом Пророка (с.а.с), веде ідеологічну та політичну боротьбу в усіх куточках світу».³⁵⁹ Проблема

³⁵⁶ Див. про нього в одному з найновіших досліджень: 'Альван, Гішам. Такі ад-Дін ан-Набгані ад-даї'я аль-хіляфа аль-іслямія. — Бейрут : Дар аль-Амір лі-Сакафа уа ль-'Улум, 2009. — 304 с.

³⁵⁷ Temnenko Z. Islam and Hizb ut-Tahrir's activities in Crimea, Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.caei.com.ar/es/programas/cei/41.pdf.

³⁵⁸ Інтерв'ю с Фазылом Амзаевым // Возрождение. — 2009. — № 19. — С. 1, 2, 8.

³⁵⁹ Ремзы Кызы Лутфие. Сегодняшний день принадлежит тебе... // Возрождение. — 2010. — № 32. — С. 7.

національної ідентичності, актуальна для багатьох етносів, які сповідують іслам, вирішується представниками ХТІ однозначно на користь ідентичності релігійної. Щасливе майбутнє Криму – це лише повноцінне втілення у життя норм *шарі'а*, а найкращий історичний період розвитку – перебування у складі репрезентованого Османською імперією халіфату.³⁶⁰ Відзначимо також, що один із веб-сайтів ХТІ має ще й україномовну версію.³⁶¹

Неважко помітити, що в цілому представники ХТІ орієнтуються на класичну суспільну доктрину суннітського традиціоналізму, ототожнюючи повноту буття ісламу з публічною реалізацією норм *шарі'а* та розглядаючи у політичному контексті категорію «багатобожжя» (ісламська держава як «звільнення людей від поклоніння людям задля поклоніння Господу світів»). Проголошуючи себе чи не єдиною в ісламському світі силою, яка спроможна відновити халіфат у його «правильному», на їхню думку, розумінні, ХТІ активно протидіє секуляризму та звертає першочергову увагу на буття ісламу в не-мусульманських суспільствах. Значна увага акцентується на гендерних питаннях, функціонує чимало програм, присвячених захисту прав жінок, у тому числі й від «негативів» українського законодавства. «Немає різниці в тому, хто це – чоловік чи жінка. Захищати ісламські цінності та любити Аллаха більше за все в цьому світі – сенс існування справжнього мусульманина».³⁶² Чимало матеріалів стосуються проблеми носіння мусульманками *хіджабу* та, відповідно, негативної реакції з боку не-ісламського оточення. У серпні 2010 року пов'язана з ХТІ Ліга мусульманок «Ансара» навіть організувала соцдослідження, з'ясувавши, що більша частина мусульманської молоді не може вільно здійснювати обов'язкову молитву (*салат*, *намаз*) в навчальних закладах Криму.³⁶³ Таким чином, члени ХТІ закликають мусульман до захисту своїх конституційних прав, ще раз підкреслюючи принципово ненасильницькі методи боротьби.

Не можна оминати увагою той факт, що діяльність ХТІ викликає негативну реакцію у представників ДУМ Криму. Другорядна роль національних (кримськотатарських) традицій, активна суспільна позиція, гостра критика співпраці з «демократичною» владою та інша специфіка «проповіді» (*дау'ва*) членів Хізбу призводить до численних взаємозвинувачень та конфліктів на рівні місцевих громад. У липні 2010 року Рада Духовного управління мусульман Криму заборонила «поширення на території мечетей та молитовних будинків будь-яких друкованих та цифрових носіїв інформації без погодження з Муфтіятом»³⁶⁴, намагаючись

³⁶⁰ Эмирусейнов Решат. Национальная идея крымских татар // Возрождение. — 2010. — № 33. — С. 4.

³⁶¹ <http://hizb.org.ua>.

³⁶² Интервью. Лига мусульманок «Ансара» // Возрождение. — 2010. — № 32. — С. 5.

³⁶³ Зудиева Лутфие. Ислам и Украина. Механизмы взаимодействия: проблемы и перспективы // Возрождение. — 2010. — № 32. — С. 6.

³⁶⁴ Заседание Совета имамов Духовного управления мусульман Крыма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.qirimmuftiyat.org.ua/index.php?>

протидіяти, серед іншого, представникам салафізму та ХТІ. На початку серпня 2010 року Меджліс Криму оприлюднив постанову «Про діяльність партії Хізб-ут-Тахрір та інших радикальних організацій та сект і її згубні наслідки для кримсько-татарського народу»³⁶⁵, закликавши місцеві громади перешкоджати активності ХТІ.

Звісно, жодне дослідження не зможе охопити усіх доктринальних ресурсів, представлених в українському ісламі. Чимало літератури, головно пов'язаної з обрядовими аспектами ісламу, поширює Духовне управління мусульман Криму. Праці доктринального характеру розповсюджені серед автономних громад традиціоналістичного напрямку. Своє періодичне видання заснував створений у 2007 році «Київський муфтіят» (журнал «Украина и Исламский мир»), чимдалі нові матеріали з'являються на сайті шиїтського центру «Бейт аз-Загра».³⁶⁶ Доволі багато джерел поширюється арабською мовою, зокрема серед представників діаспори та мусульман інших національностей, які здобули релігійну освіту. Не можна не врахувати й того факту, що розвиток інформаційних технологій уможлиблює доступ віруючих до широкого корпусу мусульманської літератури, незалежно від волі лідерів конкретних громад чи «духовних управлінь».

Проведений нами огляд текстів, на які посилаються представники різних мусульманських організацій в Україні, засвідчив зростання кількості полемічної літератури, спрямованої, в першу чергу, проти інших витлумачень ісламу. Так, наприклад, Духовне управління мусульман Криму неодноразово виступало проти ДУМ України, звинувачуючи його лідерів у поширенні *хабашизму*.³⁶⁷ ДУМ України, зі свого боку, опонує суннітському традиціоналізму, що й відображено у численних виданнях. Тож Україна перетворилася на арену доктринальної боротьби між різними інтерпретаціями суннітського ісламу. З кожним роком диспути між представниками релігійних громад стають все більш «фаховими», активно використовується спадщина Середньовіччя та напрацювання сучасних релігійних діячів – як із близькосхідних країн, так і з середовища європейських мусульман. Визріла необхідність появи нових мусульманських освітніх інституцій в Україні, орієнтованих на ґрунтовне вивчення, переклад та популяризацію тих джерел, які становлять цілісну основу суннізму, а не обмежуються пропагандою одного *мазгабу*, однієї теологічної школи чи розуміння ісламу одним етносом.

option=com_content&view=article&id=304%3A2010-08-04-08-39-23&catid=1&Itemid=30&lang=ru.

³⁶⁵ Меджліс закликав мусульманські громади України активно протидіяти Хізб-ут-Тахрір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/other_confessions/islam/37160/.

³⁶⁶ <http://baitalzahra.org/>.

³⁶⁷ Муфтіят Крима решительно борется с распространением «деструктивной секты» — хабашизма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nr2.ru/crimea/216788.html>.

Досить важливим процесом є поява нових пріоритетів у деяких мусульманських організацій в Україні. Сутність цих орієнтирів полягає у формуванні серед мусульман активної соціально-політичної позиції, заохочення боротьби за свої права, намагання захистити мусульманську ідентичність через повноцінне відбиття норм релігійного закону в сфері суспільного життя. Враховуючи складність деяких аспектів буття ісламу в секуляризованих країнах, інтерпретація класичних першоджерел повинна сприяти розвитку свідомості віруючих, які зберігатимуть класичні ціннісні орієнтири ісламу навіть в умовах сучасності.

Утім, деякі інтерпретатори ісламу в Україні намагаються не стільки займатися релігійним просвітництвом та боротьбою з ісламофобією, скільки довести «істинність» лише своєї організації та лише свого розуміння суспільної значимості ісламу, розглядаючи вчення своїх опонентів як щось «іноземне» й «нетрадиційне». Парадоксально, але відносини між окремими мусульманськими організаціями в Україні залишаються більш напруженими, ніж, наприклад, стосунки з представниками інших віросповідань. Якщо мусульманські організації не стануть на шлях діалогу (який повинен відбуватись на паритетній основі та визнанні, в першу чергу, спільних для усіх мусульман Корану й Сунни, а не на безапеляційному «наслідуванні» (*таклід*) особистих суджень сучасних апологетів), розкол між різними витлумаченнями суннітського ісламу в Україні були лише посилюватись.

5. Стереотипізація ісламу. Ісламофобія як феномен масової свідомості

Стереотипні форми складають значну частину проблематики досліджень відносин між «християнським Заходом» та «мусульманським Сходом». Подібна увага дослідників обумовлюється визнанням ролі стереотипів у погіршенні відносин між цивілізаціями та релігійними системами. Зокрема, питання впливу політичних конфліктів на формування стереотипних образів ісламу порушується у працях М.Батунського, Л.Гатагової, А.Малашенка.³⁶⁸ Проблема медіатизації стереотипів розробляється у працях П.Александрова, З.Гакаєва, С. Кусової-Чуха,

³⁶⁸ Див.: Батунский М.А. Россия и ислам. Соч. в 3-х тт. / М. А. Батунский. — М. : Прогресс-Традиция, 2003. — Т. II. — 256 с.; Гатагова Л. Между страхом и ненавистью: исламофобия в России / Л. Гатагова // Родина. — 2006. — № 6. — С. 27-31; Малашенко А. Каким нам видится ислам / А. Малашенко // Россия в глобальной политике. — 2006. — Т.4, № 5. — С. 116-129.